

UOT 327.5

GÜNEL MƏLİKLİ

*Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu "Heydər Əliyevin siyasi irsi və Azərbaycançılıq" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
"Siyasi nəzəriyyə" ixtisası elmlər doktoru proqramı üzrə dissertantı,
Azərbaycan
gunelmelikli88@gmail.com*

QAÇQIN, MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏR VƏ ŞƏHİD AİLƏLƏRİNİN SOSIAL VƏZİYYƏTİNİN YAXŞILASDIRILMASI DÖVLƏTİN ƏN MÜHİM MƏQSƏDİDİR

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ, qaçqın və məcburi köçkünlər, münəqişə, sosial təminat problemləri, dövlət, humanitar yardım

Son iki əsr ərzində regionda gedən siyasi mübarizə nəticəsində Azərbaycan xalqı öz ərazilərindən, əzəli torpaqlarından köçürülməyə, deportasiyaya məruz qalmışdır. Tarixən Azərbaycan torpaqlarına göz dikən erməni mənfuruları zaman-zaman öz məkrli niyyətlərini həyata keçirərək nəhayət XIX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycan torpaqlarını hissə-hissə işğal etməyə başladılar. 1988-1992-ci illər ərzində Ermənistan silahlı qüvvələrinin ölkəmizə təcavüz etməsi nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi – Dağlıq Qarabağ, ləcə də ətraf 7 rayonun (Ağdam, Füzuli, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan və Kəlbəcər) ərazisi işğal olundu, bir milyona yaxın soydaşımız öz ata-baba torpaqlarından didərgin düşdü. Hazırda bu qaçqınlar və məcburi köçkünlər respublikanın müxtəlif rayon və şəhərlərində məskunlaşmışlar. Qaçqın və məcburi köçkün problemi müasir Azərbaycan dövlətinin ən həssas problemlərindən biridir. Ümumiyyətlə, qaçqın və məcburi köçkün dedikdə bir ölkədən digərinə və ya ölkə daxilində bir yerdən digər yerə məcburi şəkildə köçmüş insanlar başa düşülür. Ümummillə Lider Heydər Əliyev bu insanlara xüsusi qayğı və məhəbbətlə yanaşırdı. Ulu Öndər deyirdi: "... İşğal olunmuş bütün regionlardan didərgin düşmüş, indi qaçqın vəziyyətində, köçkün vəziyyətində yaşayan vətəndaşların problemləri bizim üçün və şəxsən mənim üçün bir nömrəli problemdir".

Qeyd edək ki, XX əsrin sonlarından başlayan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində səkkiz milyon əhalinin bir milyondan çoxu qaçqın və məcburi köçkün

olmuşdur. Ermənistan tərəfindən 1988-ci ildən yürüdülməli işğalçı planın nəticəsində bütün qanunlar, insan hüquqları kobud şəkildə pozuldu. Qaçqın və məcburi köçkünlər ölkənin 69 şəhər və rayonunda müvəqqəti məskunlaşmış, 700 min nəfər məcburi köçkün isə 1600-dən çox sıx məskunlaşma obyektində yerləşmişlər. Erməni işğalı nəticəsində zəbt edilmiş rayonlara külli miqdarda ziyan dəymiş, iqtisadiyyat, təhsil, mədəniyyət və s. sahələr tamamilə dağıdılmışdır. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Ermənistanın hərbi təcavüzü Azərbaycanın 17 min kvadrat kilometr ən məhsuldar torpaqlarının işğalına səbəb olmaqla yanaşı, 900 yaşayış məntəqəsinin, 130939 evin, 2389 sənaye və kənd təsərrüfatı obyektinin, 1025 təhsil, 798 səhiyyə ocağının, 1510 mədəniyyət müəssisəsinin, 5198 kilometr avtomobil yollarının, 348 körpünün, 7568 kilometr su və 76940 kilometr elektrik xətlərinin dağıdılmasına səbəb oldu. Ermənilər ələ keçirdikləri ərazilərdə 12 muzeyi və 6 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət edərək yandırdılar. [4, s.121-122]

Ümumiyyətlə, ilk zamanlar müxtəlif rayon və şəhərlərdə yerləşən qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial rifah halı və həyat şəraiti müxtəlif çətinliklərlə müşayiət olunurdu. Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və s. sahələrdə onların problemlərinin həlli dövlətimiz üçün prioritet məsələlərdən biridir. Bütün bu problemlərin aradan qaldırılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial rifahına nail olunması üçün müəyyən dövlət təşkilatları fəaliyyət göstərir. Bunlara Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, Milli Məclisin Sosial Si-

li yaşayış binalarının, Göygöl rayonunda isə həyatəyari sahələri olan 26 ədəd fərdi evin tikintisinə başlamışdır və artıq bu işlər başa çatmışdır. 2009-cu ilin yayında Goranboy rayonunda fin tipli evlərdən ibarət düşürgədə müvəqqəti məskunlaşmış 596 məcburi köçkün ailəsi üçün həmin rayonunun arazisində yeni qəsəbə salınmışdır. 2010-cu ilin may-iyun aylarında respublikanın bəzi rayonlarında təbii fəlakət nəticəsində doğmuş zərərini qısa bir zamanda aradan qaldırılması məqsədi ilə Laçın rayonundan olan 552 ailə üçün yeni qəsəbə salınmışdır.

Azərbaycan Respublikasında Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial təminatı, problemlərinin baxımından dövlət tərəfindən bəzi imtiyazlar və güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur.

Qaçqınlar:

- "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən 1988-ci il yanvarın 1-dək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlar Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları hesab edilirlər, lakin onlar siyasi mənada "qaçqın" statusunu və öz ölkələrində qayıtmaq hüququnu saxlayırlar;

- mənzil və ya ev alqı-satqısı zamanı notarial rüsumlardan azadlırlar; və imtiyazlar qaçqın və məcburi köçkünlərə onların mənzil probleminin həllində böyük köməklik göstərmişdir. Bundan əlavə Nazirlər kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli qərarı ilə Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri Üzrə Dövlət Komitəsi yanında Mənzil İstisnar Departamenti yaradılmışdır ki, bu da problemin həllində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

- Təhsil Nazirliyinin 2004-cü il kollegiya qərarına əsasən Ermonistandan olan, 1988-1992-illərdə anadan olmuş qaçqınlar dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil hüquqını ödəməkdən azadlırlar;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamının 3-cü bəndinə əsasən özəl müəssisələrin, ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin rəhbərlərinə təvsiyə olunmuşdur ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin işlə təmin olunması və təhsil haqqının ödənilməsində güzəştlərin verilməsi məsələlərində onlara lazımı kömək etsinlər. [5, s.146]

Bütün bu addımlar qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həll edilməsi, onların sə-

hiyyə, təhsil kimi hüquqlarının bərpası üçün aşırlar.

Məcburi köçkünlər:

- "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Programı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamının 2-ci bəndinə əsasən məcburi köçkünlərin 1992-1998-ci illərdə mülkiyyət formasiyasından asılı olmayaraq müvəqqəti məskunlaşdıqları ictimai binalardan, mənzillərdən, torpaq sahələrindən və digər obyektlərdən çıxarılması onlar öz doğma yurdlarına qayıdana, həmçinin müvəqqəti yaşamaq məqsədi ilə yeni qəsəbələrə və evlərə köçürülməyədək dayanırlar;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamının 3-cü bəndinə əsasən özəl müəssisələrin, ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin rəhbərlərinə təvsiyə olunmuşdur ki, qaçqın və məcburi köçkünlərin işlə təmin olunması və təhsil haqqının ödənilməsində güzəştlərin verilməsi məsələlərində onlara lazımı kömək etsinlər;

- kommunal və digər xidmət haqqları (elektrik enerjisi, təbii qaz, içməli su, telefon abunə haqqı) ödəməkdən azadlırlar;

- təbii qazla təmin olunmayan şəhər və rayonlarda müvəqqəti məskunlaşanlara payız-qış mövsümündə 40 litr miqdarında aylıq ağıq neft yanacağı verilir;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 4 avqust tarixli Sərəncamına əsasən dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan məcburi köçkünlər təhsil haqqını ödəməkdən azadlırlar;

- Bakı, Sumqayıt şəhərləri və Abşeron rayonu istisna olunmaqla, respublikanın digər ərazilərində müvəqqəti məskunlaşmış 270 min məcburi köçkünü aylıq ərzaq yardımı göstərilir;

- orta ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan məcburi köçkün şagirdlər dövlətlərə pulsuz təmin olunurlar;

- bütöndən maliyyəoləşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerlərindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmuş 15 min nəfər məcburi köçkünü 1994-cü ilin may ayında orta

aylıq əməkhaqqı ödənilməsi təmin edilmişdir. [5, s.146]

Bildiyimiz kimi, torpaqları işğal altında qalan insanların iş problemi hər zaman həlli vacib ən əsas problemlərdəndir. Dövlətimizin bu istiqamətdə atdığı addımlar nəticəsində bu gün minlərlə qaçqın və məcburi köçkün işlə təmin edilmiş onların həyat səviyyəsi xeyli yüksəlmişdir.

Azərbaycanla dostluq əlaqələrinə malik olan dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar onlara dəm humanitar yardımlar etmişlər. Təkcə 1993-2004-cü illər ərzində qaçqın və məcburi köçkünlərə 640 milyon ABŞ dolları miqdarında humanitar yardım göstərmişlər.

Ümumiyyətlə, qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə bağlı problem bu gün dünya ictimaiyyəti qarşısında duran ən mürəkkəb məsələlərdən biridir. Dünyaə müxtəlif təşkilatlar və birliklər bu problemlərin həlli istiqamətində fəaliyyət göstərməkdədir. Bunlardan biri də Birləşmiş Millətlər Təşkilatıdır. Qaçqın problemi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəal müzakirə mövzudur. BMT bu gün də əhalinin bu təbəqəsinin müdafiəsi və onlara yardım göstərilməsi üçün ən səmərəli vasitələr axtarışını davam etdirir. Bəziləri fəvqəladə yardım göstərilməsi ilə məşğul olan təşkilatlar arasında əməkdaşlığı və onların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsini möhkəmləndirməyə, digərləri isə diqqəti beynəlxalq normaların yarıdıcılığı sahəsindəki boşluqlara cəlb edərək yeni hüquqi normaların işlənilməsi üçün çağırır. Amma dünya ictimaiyyəti bir şeydə yekdillik ki, bu problem çoxəhətlili və global xarakterə malikdir. Buna görə də bu problemin istənilən yanaşma üsulu ilə həllili və istənilən şəkildə həlli hər sahəni əhatə etməli və onların yaşayış yerlərini kütləvi tərkətmələrinin səbəbindən tutmuş qaçqınlar problemi ilə əlaqədar meydana çıxan ən müxtəlif situasiyalarda zorlu olan təsir göstərmək tədbirləri, fəvqəladə yardımdan başlayıb repatriasiyaya (vətənə qayıtma) yardım tədbirləri ilə qurtarmaqla işlənilməsi üçün təsəvvürə qədər bütün aspektlərinə nəzər alınmalıdır. Aparılan müzakirələr nəticəsində təsdiq olunan bir sıra faktlar heç bir şübhə doğurmur. Qaçqınlıq bir-mənalı olaraq insan hüquq və azadlıqlarının kobud surətdə pozulması ilə birbaşa əlaqədardır. Demək olar ki, dünya əhalisinin bəzi kütləvi

yerdəyişmələrini qabaqcadan müəyyənəşdir-mək mümkün olsa da, onların heç biri könüllü olmur. Çünki qaçqın olmaq sürətdə yaşamaq və ərzaq, geyim və mənzil kimi əsas zəruri şə-yəylərə təmin olunmaqda başqalarından asılı vəziyyətdə olmaq deməkdir. Ümumiyyətlə, qaçqınları qəbul edən ölkələr onların müdafiəsi ilə bağlı öz öhdəliklərini yerinə yetirməlidirlər. Qaçqınların mənsəb olduqları ölkələr isə əhali-sinin vətəni kütləvi tərkətmələrinə səbəb olan fəaliyyətlərin qarşısını almağa borcludurlar. Dünyaəki qaçqınların sayı, onların yerləşdiyi ərazilər və yaşayış yerlərinin tərk etmələrinin sə-bəbləri barədə geniş informasiya mövcuddur. Son əlli ilin məlumatlarına təhsil cədrək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, qaçqınlar problemi bu müddət ərzində əhəmiyyəti dərəcədə keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə uğramışdır.

Müstəqilliyinin üçüncü onilliyində yaşayan Azərbaycan Respublikası azadlığa qaçqınlar problemi ilə birlikdə çıxmışdır. Daha doğrusu, Azərbaycan hələ müstəqilliyini qazanmamışdan əvvəl qaçqınlar problemi ilə üzləmişdir. BMT-nin "Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarlığının Avropa regional bürosunda və MDB konfransı"nda bu faktla yanaşı, Azərbaycanda qaçqınlar probleminin sosial və hüquqi cəhətləri haqqında məlumat verilməmişdir. [3, s.305] Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Hökumətinin müraciəti əsasında, 1992-ci ilin sonlarında BMT-nin Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarlığı (BMT QAK) ölkəmizdə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dövlətimiz bu qurumlarla əməkdaşlıq etməyə başlamış və qaçqın, məcburi köçkün və siğnacaq axtaranların həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması, onların sosial problemlərinin həll edilməsi, təhsil və gəlir imkanlarının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin təmiri və bərpası (bağca, məktəb, kitabxana və s.) kimi istiqamətlərdə onlarla fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə həyata keçirmişdir. 1993-cü ildən bəri Azərbaycan dövləti BMT-nin Qaçqınların işi üzrə Ali Komissarı (UNHCR) ilə birgə qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə fəaliyyəti davam etdirirlər. Bu əlaqələr çərçivəsində Ali Komissar dövlətlərə ölkəmizdə olmuş, qaçqınların həyat şəraiti ilə yaxından tanış olmuşdur. 2004-cü ildə BMT QAK-ın Ali Komissarı cənab Ruud Lubbersin, 2005-ci ildə ATƏT-in

Demokratik Təsəvvürlər və İnsan Hüquqları Bürosunun sədri Kristian Ştrohalın, 2006-cı ildə Beynəlxalq Qırıqçı Xaç Komitəsinin direktoru Yakob Kellenberqerin Sabirabad rayonundakı "Qalaqayın", 2007-ci ildə BMT Baş Katibinin köçkünlərin insan hüquqları üzrə nümayəndəsi Valter Kalinin və digərlərinin çadır düşərgələrində qaçqınlarla görüşləri olmuşdur.

Heydər Əliyevin 1997-ci ildə İtaliyaya səfəri zamanı əldə olunmuş razılığa əsasən, İtaliyanın ENI şirkəti tərəfindən "Azərbaycanda yurdlarında didərgin düşmüş şəxslər və məcburi köçkünlər" layihəsi çərçivəsində 2,2 milyon ABŞ dolları həcmində ayrılmış qrant vəsaiti hesabına 1999-cu ilin noyabr ayında Azərbaycan hökuməti, "ACIP Azərbaycan" Ortaq Şirkəti, İtaliyanın ENI şirkəti və BMT QAK arasında imzalanmış üçtərəfli müqaviləyə əsasən məcburi köçkünlər üçün Xanlar rayonunda 234 ailə üçün 124 ev və sosial obyektlər, Beyləqan rayonunda 110 ailə üçün 124 ev və sosial obyektlər inşa edildi, Ağcabədi rayonu ərazisində Laçın qış yataqlarında (Taxta körpü) 35 obad 5600 nəfər üçün su xətləri çəkildi. [8, s.457]

Demək olar ki, bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycanı bütün çadır şəhərcikləri tərk etmiş, yerində qaçqın və məcburi köçkünlərin rahat yaşaması üçün bütün imkanların olduğu qəsəbələr tikilib istifadəyə verilmişdir. Məktəblərin səhiyyə ocaqlarının tikilməsi nəticəsində qaçqın uşaqların təhsil və səhiyyə problemləri aradan qaldırılmış, onların keyfiyyətli təhsil almaları və öz sağlamlıqlarını qoruması üçün komfortlu şərait yaradılmışdır. Hal-hazırda da qaçqın və məcburi köçkün soydaşlarımızın səhiyyə və təhsil xidmətlərində istifadə imkanlarının yaxşılaşdırılması, onların səhiyyə müəssisələrində puluz müayinə, müalicə və dərman preparatları ilə təmin olunması istiqamətində də addımlar atılır, həmçinin onların, sıx məskunlaşdığı yerlərdə sanitariya-epidemioloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

1998-ci ildə isə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin sərəncamına əsasən "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq edildi. 2001-2008-ci illər ərzində Dövlət Neft Fondunun qaçqınların və məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün 524,8 mln. AZN həcmində vəsait ayrılmışdır. 2000-2010-cu illər ərzində

ümumilikdə 67 yeni qəsəbə salınmışdır. Həmin qəsəbələrdə 20 min mənzil mövcuddur. Bu da qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial təminatlarının, yaşayışlarının müsbət olmasına şərait yaratdı. 2004-cü il 1 iyul tarixində Cənab Prezident İlham Əliyevin 298 sayılı sərəncamı ilə "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin 2 avqust 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə Qarabağ müharibəsi əlilləri və şəhid ailələri üçün 2018-ci ildə əlavə olaraq minimum 300 mənzilin alınması üçün 20 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Bu da 2018-ci ildə Qarabağ müharibəsi əlillərinə və şəhid ailələrinə verilmiş nəzərdə tutulan mənzillərin sayının 2,4 dəfə artırılmasına imkan yaratmışdır. Bunlarla yanaşı, Qarabağ müharibəsi əlilləri dövlət tərəfindən minik avtomobilləri ilə dəvamlı olaraq təmin edilir. 2018-ci il noyabr ayına qədər müharibə əlillərinə verilən avtomobillərin sayı 6144 olub ki, onlardan 265-i cari ildə verilib. 2017-ci ildə ailəliyi olan şəxslərə 33 min ədəd protez-ortopedik məmulat və reabilitasiya vasitəsi, tibbi göstərişi olan əlillərə 1193 ədəd əlil arabası təqdim olunub, 39,8 min nəfərə bərpa xidməti göstərilmişdir. Bundan başqa, Prezident təqaüdü ilə yanaşı, müharibə əlillərinin böyük əksəriyyəti ailəliyi görə əmək pensiyası, qalan az bir qismi isə ailəliyi görə müavinət almaqdadır. Müharibə əlillərinin uşaqlarına aylıq sosial müavinətin verilməsi, şəhid ailələrinə 242 AZN aylıq Prezident təqaüdünün ödənilməsi də dövlətin sosial siyasətinin tərkib hissəsidir. [2] Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi Prezidentin 2005-ci il 1 fevral tarixli 187 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Əsasnaməyə uyğun olaraq qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi, məşğulluğunun artırılması, mənzil şəraiti, müvafiq təminat məskunlaşmaları, humanitar ərzaq və qeyri-ərzaq yardımının verilməsi və s. problemlərə dair işlər aparır. Cənab prezidentimiz İlham Əliyevin qətiyyəti mövqeyi göz önündədir. 2008-ci ildə "Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi" üçün Əlavə Maliyyə təminatı" ni həyata keçirmək üçün Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası və Azərbaycan Hökuməti arasında layihə sənədi imzalanmışdır.

2013-cü il Prezident İlham Əliyevin Ağsarı rayonunun Masazır qəsəbəsində 760 məcburi köçkün ailəsi üçün yeni salınmış məhəllənin açılışında nitqində qeyd etmişdir: "Əsas məsələ öz həllini tapandan, torpaqlarımız işğalçılardan azad olundandan sonra Zəngilanda, digər şəhər və rayonlarımızda gözəl evlər tikəcəyik. Artıq bu qəsəbə özlüyündə bir göstəricidir." [1 s.9]

Bu gün Azərbaycan Prezidentinin bütün səyləri işğal olunmuş torpaqlarımızın geri qaytarılması, öz yurd-yuvalarında didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünlərin öz torpaqların qaytarılması istiqamətindədir. Bunun üçün dövlətimiz öz iqtisadi, siyasi və hərbi gücünü daim artırır. Öz iqtisadi inkişaf tempinə görə regionda öndə gedən dövlətimiz siyasi sahədə də regionda söz sahibidir. Hərbi sahədə isə son iyirmi ildə çox böyük inkişafa nail olunmuşdur. Belə ki, hərbi sənaye sahəsində digər ölkələrdən asılılıq aradan qaldırmaq üçün Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradılmış, ordumuzun təchizat səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bu gün dinc yolla mümkün olmayacağı təqdirdə Ali Baş Komandanın bir əmri ilə torpaqlarımızı erməni işğalçılarından azad edəcək qüdrətli və nəzami ordumuz formalaşmışdır. Dövlət başçısının sosial siyasət istiqamətində ən uğurlu sərəncamlarından biri də azad olunmuş ərazilərdə pilot layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə yaşayış binalarının, inzibati və sosial infrastrukturunu yaradılmasıdır. Dövlət başçısının Sərəncamı ilə düşmən işğalından azad olunmuş Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası istiqamətində həyata keçirilən layihə məcburi köçkünlərin doğma yurda qayıdışı prosesində bir pilot layihədir və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də müsbət qarşılanırdır. Azərbaycan Prezidentinin təşəbbüsü və iradəsi ilə həyata keçirilən bu pilot layihə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən də dəstəklənir. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı və digər beynəlxalq strukturlar bu məsələ ilə əlaqədar qəti iradələrini ortaya qoyublar.

Şəhid ailələrində həmçinin cəmiyyətimizin ən həssas qruplarından biridir. Təsədüfi deyildir ki, dövlət orqanları, müxtəlif təşkilatlar bu ailələrin problemlərini xüsusi diqqət yetirir, onların həlli üçün mümkün olan hər şeyi etməyə çalışırlar. Respublika Prezidenti İlham Əliyev, Birinci

vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva daim şəhid ailələri ilə görüşür, onları diqqətlə dinləyir, müxtəlif qayğı və himayədarlıq nümunələri nümayiş etdirirlər. Bu çoxsaylı nümunələr aydın surətdə göstərir ki, ölkəmizin ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərdə şəhədlilik zirvəsinə ucalmış insanların xatirəsi daim əziz tutulur, onların ailə üzvlərinə diqqət, qayğı zaman keçdikcə artır, nəznunca daha da dolğunlaşır. Dövlət başçısının, Mehriban xanımın şəhid, qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin nümayəndələri ilə görüşləri zamanı yaranan xoş ovqatı, canlı ünsiyyəti, səmimiyyəti dillə ifadə etmək çox çətindir. Həmin ailələr həmişə dövlət siyasətini yüksək qiymətləndirir, bu siyasətin daha çox uğur qazanması istiqamətində səylərini əsirgəmir. Cəmiyyətin həssas qruplarına münasibətdə formalaşmış Azərbaycan nümunəsi bütün dünya üçün örnək olmağa yararlıdır. Bu il yanvar ayının 28-də Prezident sərəncamı ilə şəhid ailələri ilə qarşılıqlı görüş zamanı prezident İlham Əliyev söylədiyi nitqində qeyd etmişdir ki, "keçən ilin aprel ayında Azərbaycan xalqı bir daha mane etimad, inam göstərdi, mənə prezident vəzifəsinə seçdi. Mənim birinci formamın şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı idi. Mən istənilən sahə üzrə fərman imzalaya bilərəm. İqtisadi sahə üzrə, xarici siyasət, sosial məsələlərə bağlı. Ancaq mən hesab edirəm ki, birinci fərman şəhid ailələri ilə bağlı olmalıdır. Bu fərman əsasında 10 minə yaxın şəhid ailəsinə dövlət tərəfindən 11 min manat məbləğində bircəfəlik ödəmələrin verilməsi nəzərdə tutulur. Yəni də deyirəm, mən heç bir ölkə ilə Azərbaycanı müqayisə etmək istəyirəm, ancaq bu da həqiqətdir ki, Azərbaycan bir çox ölkələrə bu sahədə nümunə göstərir". [7]

2018-ci il aprelin 11-də keçirilən seçkilərdə inamlı qələbə qazanan İlham Əliyevin növbəti prezidentlik müddətində imzaladığı ilk fərman – "Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olmuş, ölmüş elan edilmiş hərbi qulluqçuların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 19 aprel 2018-ci il tarixli fərman təkcə məlum kateqoriyaya aid olan şəxslər tərəfindən deyil, bütün ictimaiyyət tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu, dərin humanizmin parlaq təəcəssümüdür.

Prezidentin 28 yanvar 2019-cu ildə imzaladığı fərmanla 19 aprel 2018-ci il tarixli fərmandan müəyyən dəyişiklik edilmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda 1997-ci il avqust ayının 2-dək şəhid olmuş əlavə 2725 şəhidin vərasələrinə də birdəfəlik ödəmə verilməsi zəruri hesab olunmuşdur. Bunların 2264 nəfəri az siqorta ödənişi almış şəhid hərbi qulluqçunun, 461 nəfəri isə şəhid polis vərasədisi. Yeni fərmanla birdəfəlik ödəmənin verilməsi prosesi artıq 12268 şəhidin vərasələrinə əhatə edir. Prezidentin 30 yanvar 2019-cu il tarixli "Şəhid ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdünün artırılması haqqında" fərmanı ilə bu təqaüdü aylıq məbləği artırılaraq 2019-cu il fevralın 1-dən 300 manat müəyyən edilmişdir.

Şəhid ailələrinə dövlət və cəmiyyət qayğısının təzahirləri kifayət qədər zəngindir, əhatəlidir. Bunlardan bir qismini qeyd etsək, mənzərə tam şəkildə görünür.

- 2019-cu il yanvarın sonuna qədər 6650 şəhid ailəsinə dövlət tərəfindən mənzillər, evlər, 6 mindən çox şəhid ailəsinə isə minik avtomobilləri verilibdir.

- Şəhid ailələrinə 19 aprel 2018-ci il tarixli Prezident fərmanına əsasən ötən müddət ərzində 3100 şəhid hərbi qulluqçunun vərasələrinə birdəfəlik ödəmə həyata keçirilib və bu istiqamətdə 34 milyon manat vəsait xərclənibdir. Hazırda 6444 şəhidin vərasələrinə ödənişlər davam etməkdədir.

- Ölkəmizdə müharibə əlilləri və veteranları ilə yanaşı şəhid ailələrinə də mənzilli təminatı həyata keçirilib. Ötən illərdə bu kateqoriyalardan olan vətəndaşlara 6654 mənzil verilibdir. Təkcə 2018-ci ildə şəhid ailələrinə və müharibə əlillərinə nəzərdə tutulduğundan 3 dəfə çox, daha daqiqə desək, 626 mənzil verilməsi diqqətə layiqdir. 2019-cu ildə isə həmin qobilən olan vətəndaşlara ən azı 800 mənzilin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- Şəhid ailələrinin Prezidentin aylıq təqaüdü, yaxud müavinətlə təmin olunması da xüsus qeyd edilməlidir. Aylıq təqaüd və müavinətlərin artırılması da daim diqqətə saxlanılır.

- Əmək pensiyası almaq hüququ olmayan şəhid ailəsi üzvlərinə və müharibə əlillərinin uşaqlarına da aylıq sosial müavinət verilir.

- Şəhid ailəsi və Milli Qəhrəman ailəsi üzvlərinə əmək pensiyası təyin olunarkən əlavə də hesablanır.

- Şəhid ailələrinin və müharibə əlillərinin övladları dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ödənişli asanlarla təhsil alıqda təhsil haqqı dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Qeyd etdiyimiz məqamlar, nəzərdə tutulan imtiyazlar və təminatlar göstərir ki, ölkəmizdə diqqətə işlənilib həzrlənən və reallaşdırılan sosial siyasət şəhid ailələrinin rifah halının yaxşılaşdırılmasının başlıca istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Ümumiyyətlə, təkcə şəhid ailələrinə yox, digər həssas qruplara da kömək, yardım üçün əhəmiyyətli yolların axtarılması və seçilməsi özünü yetərincə doğruldur. Məsələn, bu vaxta qədər müharibə əlillərinə 6144 avtomobil verilibdir; onların böyük əksəriyyəti əlilliyə görə əmək pensiyası, belə hüququ olmayan az bir qismi isə əlilliyə görə müavinət alır.

Şəhid ailələrinin nümayəndələri dövlətin yeridiyi siyasətdən, o cümlədən sosial siyasətdən razı qaldıqlarını, qürur hissi keçirdiklərini xüsusi vurğulayırlar. Bu baxımdan 2019-cu il yanvarın 28-də Prezident sarayında təşkil edilmiş görüş zamanı şəhid anası İbadət Əliyevanın dediyi sözlər səciiyyəvidir: "Sizin şəhid ailələrinə göstərdiyiniz qayğıdır biz öz üzərimizdə hiss edirik və bundan qürur hissi keçirik. Şəhid ailələrinə bu diqqət və qayğıdır bizim sosial təminatımızla bağlı gördüyünüz bütün işlərə görə Sizə dərin təşəkkürümüzü bildiririk. Bu tədbirlər ildən-ildə genişlənir, çoxalır... Mən inanıram ki, xalqımız çox vələnpərvər, qəhrəman xalqdır. Bu xalqın əli silah tutan hər bir nümayəndəsi şəhidlərin yolunu davam etdirmək üçün bir nəfər kimi Vətənimizi qorumağa hazırdır". [7]

Şəhid ailələrinə, habelə digər həssas qruplara köməyi artırmaq üçün ölkəmizin iqtisadi və hərbi potensialı gücləndirilməlidir. Hazırda Azərbaycanın yeridiyi uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsidir ki, ölkə böyükmüqayəsli sosial layihələri icra edə bilir. Reallaşdırılan Layihələrin, təşəbbüslərin əsasında ilk növbədə bizim maddi-maliyyə imkanlarımız, vəziyyətimiz dayanır. Bunu ondan görmək olar ki, vaxtilə müavinətlə əhatə olunmuş vətəndaşların aldıqları məbləğin səviyyəsi o qədər də yüksək deyildir. Ölkəmizin iqtisadi inkişafı, maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması bir çox sosial layihələrin icrasına zəmin yaradır. İndiki şəraitdə ordumuzun ən müasir silahlarla təminatı, çox böyük vəsait tələb etsə də, tam şəkildə həyata keçirilir. Çünki biz müharibə şəraitindəyik, torpaqlarımızın bir qismi işğal altındadır. Hazırda Azərbaycan ordusu dünya miqyasında ən güclü ordular sırasındadır. Bu amillərlə yanaşı həm inkişaf modclinin seçilməsindən də çox şey asılıdır. Dövlət başçısı İlham Əliyev şəhid ailələri ilə görüş zamanı demişdir: "Biz indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayırıq və bazar iqtisadiyyatının öz qanunları var. Bəzi hallarda bazar iqtisadiyyatı sosial siyasətə o qədər də uzlaşmır. Hesab edirəm ki, ölkəmizin uğurlu inkişaf modeli bu iki amilin hər iki istiqamətini özündə ehtiva edir. Çünki biz iqtisadi inkişafa əsas görə nail olmaq istəyirik ki, sosial məsələləri daha genişmiqyaslı həll edərkən vətəndaşlarımız daha da yaxşı yaşasınlar". [7]

Lakin bir məsələyə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Şəhid ailələrinə qayğı, kömək təkcə maddi-iqtisadi amillərlə nəzərdə tutulmur. Məsələn mühüm aspektlərindən biri həmin ailələrə sosial-mənəvi dəstək verilməsi, şəhid adının yüksəkliliyinə, əcəlinin ətiraf olunması, əbədləşdirilməsi, nəsilən-nəsilə ötürülməsidir. Bu baxımdan bir neçə sənədin adının çəkilməsi məqsəduşuğundur: "Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1993-cü il 3 sentyabr tarixli Qanunu; "Vətən uğrunda həlak olanların xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1997-ci il 23 dekabr tarixli Qanunu; "20 Yanvar Şəhidi" fəxri adının təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 31 mart tarixli Fərmanı; "Şəhid ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdü"nin təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 19 dekabr tarixli Fərmanı və s.

Qeyd olunan sənədlər həm şəhidin və onun ailəsinin statusu, həm şəhid adının əbədləşdirilməsi, həm də şəhid ailəsi üzvlərinin sosial müdafiəsi kimi məsələlərə aydınlıq gətirir, bu işlə bağlı müxtəlif qurumların fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edir. Bu sənədlərin məzmunu ilə tanışlıq göstərir ki, şəhid Azərbaycan Respublikasının əzəliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olan, hərbi əməliyyatla əlaqədar itkin düşən və qanunvericiliklə müəyyənəşdirilmiş qaydada ölmüş hesab edilən şəxsdir.

Araşdırmalar belə deməyi əsas verir ki, qanunla müəyyən edilən anlayış kifayət qədər əhatəli olub, zaman keçdikcə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münəqişəsinin təkamülü ilə əlaqədar daha konkret xüsusiyyətlər kəşf etmişdir. Bu baxımdan Milli Məclisin komitə sədri, siyasi elmlər doktoru, professor Hədi Rəcəbli haqlı olaraq, üç mərhələnin ayrılmasını məqsəduşuğundur sayır. Birincisi, Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi vaxtdakı olan mərhələdir. Bu mərhələdə münəqişə bir ölkənin Sovet İttifaqının daxilində cəryanı edirdi, Azərbaycanın müstəqil silahı qüvvələri yox idi. İkinci mərhələ Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdiyi vaxtdan atəşkəsin elan edilməsinədək olan dövrdür. Bu dövr Azərbaycanla Ermənistan arasında fəal müharibə şəraitində, döyüş əməliyyatları ilə səciiyyələri. Üçüncü mərhələ atəşkəsin elan olunmasından sonra başlanır və fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu mərhələdə hər iki tərəf öz üzvlərinə götürdüyü öhdəliklərə uyğun olaraq, fəal döyüş əməliyyatları aparmışda, qarşı tərəfin atəşkəsi pozması, hərbi qulluqçularımıza və mülki əhaliyə atəş açması, təxribatlar törətməsi notisişdən önlənər və yaralanmalar olur. [9 s.110-111]

Beləliklə, ölkəmizdə şəhidlik və şəhid ailəsi ilə bağlı əsaslı, ədalətli hüquqi baza yaradılmışdır; meydana çıxan problemlər diqqətə aradılmış, qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi, daha konkret məzmun kəşf etməsinə şərtləndirir. Bu halda nəzərə alırıq ki, şəhid statusu şəhid adının əbədləşdirilməsinə, şəhid ailəsinin üzvlərinə statusu isə onlara güzəştlər tətbiq edilməsinə əsas yaradır.

Şəhid adının əbədləşdirilməsi müxtəlif formalarda həyata keçirilib bilər. Şəhidlərin adlarını daşıyan küçələr, meydanlar, müəssisə və təşkilatlar, mədəni-maarif ocaqları ad deyildir. Lakin əsasən kənd yerlərində, habelə işğal olunmuş rayonların ərazilərində bu baxımdan müəyyən problemlərə daha çox təsadüf olunur. Məlum obyektlərin əzəliyi, yaxud kiminsə adını daşıması halları, əlbəttə, müəyyən çətinliklər yaratsada, əsas məqam unudulmamalıdır: Şəhid Vətən qarşısında canını fəda etmiş şəxsdir,

onun xatirəsi düşüncələrdə, qəblərdə yaşama, əziz tutulmalıdır. Bu baxımdan qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş başqa əbədləşdirmə formalarında istifadə olunur və özünü doğruldur (qəbirüstü abidələrin, xatirə komplekslərinin yaradılması və s.).

Şahid ailəsi üzvlərinin sosial müdafiəsi getdikcə daha yüksək səviyyəli sosial-iqtisadi bazaya malik olur. Ümummillə Liderimizin işləyib hazırladığı və həyata keçirilməsi üçün insanları səfərbər etdiyi siyasi kursu yaradıcılıqla davam etdirən Prezident İlham Əliyev şahid ailələrinə münasibətdə cəmiyyətin həyatının ən müxtəlif sahələrini əhatə edən gəzətləri və imtiyazları getdikcə artırır, həmin ailələrin sosial təminatlarını və sosial müdafiəsini gücləndirir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan 2013-2003. Əsrə bərabər illər. İnsan amili: sosial siyasət sahəsində bütün dövlət təşəbbüslərinin əsası. Gənclər siyasəti və idman: müasir düşüncəli sağlam nəsil./ -Bakı: "Şərq-Qərb", - 2013. - 280 s.

2. Azərbaycanın özünü doğruldan sosial dövlət modeli. // -Kaspi. - 2018, 20 dekabr.

Summary

Günel Məlikli

Improvement of the social situation of refugees, idpers and families of shehides is an important goal of the state

As a result of the Armenian-Azerbaijani conflict around Nagorno-Karabakh since the end of the 20th century, more than one million out of eight million people have become refugees and internally displaced persons. Families of martyrs are also one of the most vulnerable groups in our society. It is no coincidence that state bodies and various organizations pay special attention to the problems of these families and try to do everything possible to solve them. The best example of this is the development of social infrastructure and utilities in areas where refugees and internally displaced persons live. The adoption of systematic measures in this area helps to provide refugees and internally displaced persons with electricity, water and other utilities. Social protection has an increasingly high level of socio-economic base. President İlham Aliyev, creatively following the political course developed and implemented by our nationwide leader, is increasingly increasing privileges and benefits for various sectors of society, including the social protection of martyrs' families.

Keywords: Nagorno-Karabakh, refugees and internally displaced persons, conflict, problems of social security, government, humanitarian aid

Резюме

Гюнель Меликли

Улучшение социального положения беженцев, вынужденных переселенцев и семей шахидов является важной целью государства

В результате армяно-азербайджанского конфликта вокруг Нагорного Карабаха с конца 20-го века более одного миллиона из восьми миллионов человек стали беженцами и вынужденными переселенцами. Семьи шахидов также являются одной из наиболее уязвимых групп в нашем обществе. Не случайно государственные органы и различные организации уделяют особое внимание проблемам этих семей и стараются сделать все возможное для их решения. Лучшим примером этого является развитие социальной инфраструктуры и коммунальных услуг в районах проживания беженцев и вынужденных переселенцев. Принятие систематических мер в этой области способствует обеспечению беженцев и вынужденных переселенцев электричеством, водой и другими коммунальными услугами. Социальная защита имеет все более высокий уровень социально-экономической базы. Президент Ильхам Алиев, творчески следуя политическому курсу, разработанному и осуществляемому нашим общенациональным лидером, все больше повышает привилегии и льготы для различных слоев общества, в том числе повышается социальная защита семей шахидов.

Ключевые слова: Нагорный Карабах, беженцы и вынужденные переселенцы, конфликт, проблемы социального обеспечения, государство, гуманитарная помощь.